

ВОЕННО ДЕЛО

Военното лидерство или необходимостта от обучение на лидери в армията

Автор: Гл. ас. д-р Елица Стоянова Петрова, НВУ „Васил Левски“ Велико Търново

„Би могъл да предвожда армии. Няма спор.

Някои хора са вдъхновили цели народи за велики дела със силата на убежденията си. И той би могъл. Не защото мечтае за настъпващи пълчища или за господство над света, или за хилядолетна империя. А просто защото вярва, че всеки е свестен дълбоко в душата си и ще се погажда чудесно с всички други, ако положи поне мъничко усилия. Толкова силна вяра, че е като обгърнал го пламък. Той си има мечта и всички сме част от нея, затова прекроява света наоколо...”

„Въоръжени мъже”

Тери Пратчет

Въведение

Основна цел на статията е обвързване на основните теории на лидерството с военното лидерство и на тази база да се обоснове необходимостта от обучение на лидери в българската армия.

Допълнителни цели на статията са:

- да се представят концепциите за лидерството в големите социални групи, като част от тях е и българската армия
- да се разгледат основните моменти в теорията на военното лидерство
- да се извърши кратка характеристика на военно лидерство в българската армия.

За да се реализират поставените цели се използва комплекс от научно-изследователски методи като: изготвяне на кратки исторически справки, преглед на основни теоритични постановки и понятия, представяне на водещи автори по разглеждания проблем, разглеждане на идеи за военната подготовка, възпитание, обучение и образование на българския офицер, представяне на извадки от програмите по лидерска подготовка в Националния военен университет „Васил Левски“, запознаване на извадки от програмите по „Лидерство“ и „Основи на управлението“.

Лидерството е пряко свързано с потребността на човек от власт, като една от потребностите, която трябва да бъде задоволена, за да може личността да премине към задоволяването на други, за да може да се чувства пълноценна, одобрявана и следвана от останалите хора.

Съществуват различни определения за лидерството, но между всички тях има нещо общо – те са свързани с категорията влияние и с властта, която един индивид има над друг(и).

За лидерството съществуват разнообразни теории, като се тръгне от теориите за характерните черти на З.Фройд, К.Бърд, Р.Стогдил, Е. Гизели, Уорен Бенис и Хънт, премине през традиционните еднофакторни теории за лидерството на Левин и Ликърт, традиционните двуфакторни теории за лидерството (в т.ч. теория за двата аспекта на ръководното

поведение, управленска матрица на Блейк и Маутън, теория на Таненбаум и Шмид) и се стигне до ситуационните теории (в т.ч. модел на ситуационното лидерство на Хърси и Бланчърд, модел на ситуационното лидерство на Стинсон-Джонсон, теория на Фидлър, теория на обстоятелствата, ситуационен подход, ‘път - цел‘ на Мартин Ивънс и Робърт Хауз, ситуационен модел на Врум и Йетън, подхода на четирите рамки на Болман и Дийл) и още много други.

Концепции за лидерството в големите социални групи

Лидерството в условията на човешки множества е “феномен на груповата психика и като такъв се разгръща в съзвучие със същността и свойствата на тези множества”[□].

С волята си предводителите се натрапват на тълпата, която изгубила своята собствена воля, търси такива личности, на които да се опре. Усещането за непогрешимост поради масовата взаимна подкрепа в тълпата я тласка към сляпо подчинение. Възползвайки се от потребността за обожествяване на силата, водачът превръща себе си и идеите си в символ, в идол, когото другите сляпо следват. Той възвеличава качествата си, добродетелите си и силата си.

Водачът, според хипнотичната теза предизвиква състояние на хипноза или се възползва от вече наличното. Лидерът може

да обсебва съзнанието на участниците, диктува им техните усещания, желаниа, поведение. Ролята на масите е ролята на хипнотизирания, който се подчинява и се оставя да бъде воден. Само при такова съотношение на позициите индивидът може да възприеме идеи, да регистрира усещания и да извърши постъпки, напълно несъвместими с характера и навиците му. Тази концепция за лидерство дава интерпретация на съвременната цивилизация за общество, което се управлява чрез внушение.[□]

С. Московичи дава специфична оценка на основанията на лидерския успех¹: *„Водач става онзи, който успее да вникне в подсъзнанието на масите и да извади оттам забравеното минало, запечатано в тяхната култура. Когато успее да постигне този ефект на разкриване чрез формула, девиз, символ и т.н., той завладява мисленето на индивидите.“*

Според теорията за възникващите норми² хомогенизацията на поведението се обяснява с възникването на нормативни модели, които уеднаквяват поведението на множеството. Изправени пред проблеми, за които няма установени пътища за решение, индивидите се нуждаят от стандарти на поведение, които да бъдат следвани от всички и така да осигурят необходимото за успеха единодействие. Когато масата има водач той дефинира целите, сочи средствата, показва начините. Неговото

поведение е образец за действие. Той създава нормата, която индивидите следват, за да не загубят идентичността си с лидера.

Средствата за въздействие на водачите според Густав Льобон са обаяние, твърдение, повторение и заразителност. Според него, ако трябва индивидите да бъдат увлечени за момент и да бъдат убедени да извършат някакво действие, трябва да им се въздейства с бързи внушения, като най-здравото внушение е примерът. *“Тълпите се водят с модели, не с аргументи”* – пише Густав Льобон в *“Психология на тълпите”*. Дори самият личен интерес изчезва при механизма на *„заразата“*.

Ако разпространените чрез твърдение, повторение и заразителност схващания имат голяма сила, то е защото най-после придобиват свойството, наречено обаяние. Обаянието всъщност е вид *“омагьосване на духа ни”* от личност, произведение или учение. *“Обаянието е най-мощният двигател на всяко господство”*.³

Според Сава Джонев *“ефективното постигане на целите, когато те са несъвместими у отделните субекти е невъзможно без манипулация, така че другите да ни съдействат с чувството, че правят нещо за себе си”*[□]. Осъзнавайки, че не винаги кооперацията на целите е реално постижима, лидерите се стремят да накарат индивидите да работят за тяхната кауза.

1 Джонев, С. Социална психология. том III, С., 1997 г. (161)

2 Джонев, С. Социална психология. том III, С., 1997 г. (171)

3 Джонев, С. Социална психология. том III, С., 1997 г. (172)

Ефективен водач може да бъде онзи, който прогресивно злоупотребява с емоциите – преувеличава и утвърждава.

Основни моменти в теорията на военното лидерство

В средата на 80-те години на 20 век се забелязва определено засилен интерес на изследователите към такива теми като харизмата на ръководителя. Анализите и публикациите по темата ни дават основание да считаме харизмата на личността на ръководителя като важна съставка на управлението вообщо и на военното лидерство в частност. В редица емпирични изследвания се подчертава позитивното влияние на харизмата върху военослужещите в армията.

Харизма е форма на влияние върху другите чрез личностна привлекателност, предизвикваща поддръжка и признание на лидерството, което осигурява власт над последователите. Като източник на власт харизмата е свързана със способността на командващия офицер да влияе върху подчинените си поради личните си качества и стил на ръководство. Този тип лидерство се упражнява от хора, които стимулират другите около себе си за целенасочени действия, даже без да употребяват принудително влияние или официална власт. Хората се превръщат в ентузиазирани последователи, защото визията на лидера им дава нещо, в което да вярват.

Заедно с положителните страни на харизматичното управление можем да констатираме и деструктивни такива, свързани с негативни последици и със склонността на ръководителя към самовлюбеност и самодоволство. Дизфункционалните последици от харизматичното управление се проявяват в загубване чувството на персонална идентичност, снижаване на представата на личността сама за себе си като тук се има предвид пълноценността на личността и др.

Понятието харизма произхожда от християнската теология, а в социологията е било пренесено от Макс Вебер[□]. Според него харизмата е качество на личността, благодарение на което тя се възприема като свръхестествена, изключителна, притежаваща особени сили и свойства, недостъпни за другите, оценявана като обект на подражание и притежавана само от лидера. Според Вебер още харизмата е преди всичко продукт на въображението на околните.

Във връзка с манипулативния, но високо ефективен подход в управлението се въвежда термин за обозначаване на един специфичен тип социално влияние, синтезиран в понятието макиавелизъм. Като използват „Князът“ (превеждан също като „Владетелят“ или „Принцът“) и „Беседите“ на Н. Макиавели, изследователите му говорят за такъв стил на междуличностни отношения, който осигурява максимално социално влияние независимо от цената, която се заплаща в нравствено отношение.

Според Макиавели е необходимо всеки лидер да е наясно със следните постановки и да се придържа към тях:

Целта е властта, тоест – доминирането над другите. *“Властта над другите е наркотик, с който се свиква лесно и който стимулира приемането на все по-големи и по-големи дози.”* Това е желание, което не може да се удовлетвори напълно; следователно незадоволени остават дори и хората, притежаващи огромна власт. А тъй като желанието за повече богатство и власт – капанът на властта – е по-силно от възможностите ни да ги придобием, стигаме до състояние, което Макиавели окачествява като *“хронична незадоволеност”*. Когато работите на хората вървят, хората се държат нахално и дори арогантно, но когато е обратното, поведението им става сервилно и угодническо. Той знае, че ако им се даде шанс, нямащите ще се държат точно толкова лошо, колкото и имащите.

По повод военното лидерство основна сентенция на автора е, че мирът не е нормалното състояние на човечеството. Основните елементи на човешката история съдържат в себе си или война, или подготовка за война. Всеки лидер, който не вярва в това, ще се провали, или поне ще се изложи на риска от провал. Добрият лидер осъзнава неизбежността на конфликта и взема всички мерки да бъде готов за бой и победа.

Успешният лидер трябва да притежава прозорливост по отношение на историческия момент, в който му се

налага да действа. Успява онзи, който може да хармонизира своите дейности със своето време. Разбирайки уникалността на момента, лидерът е в състояние да управлява по-ефективно. Според Макиавели методите, които имат ефект при дадени обстоятелства, могат да имат катастрофални последици при други. Различните проблеми и различното им съдържание изискват и различен подход.

Относно харизмата - Дори в *“Принцът”*, който е написан в момент на криза и Макиавели вярва, че само диктатура може да спаси родината му отделя място за качествата, които трябва да притежава управника. Това са човечност, състрадателност, религиозна вяра и искреност. Той знае, че грубата сила не е достатъчна; народът трябва да бъде и омаян... Макиавели описва това двойствено изискване за сила и чар, кураж и лукавост, като заявява, че лидерите трябва да имитират качествата на лъва и лисицата едновременно. *„Лисицата е умна и чаровна, но няма достатъчно сила да се защитава. Лъвът от свой страна може да спечели всяка битка, но няма достатъчно ум за да избегне капаните, които му поставя противника.”*

В едно от най-прочутите си есета Макиавели поставя въпроса за отношенията между лидери и последователи; по-добре ли е да налагаме дисциплината чрез стриктно прилагане на законите – нещо, което означава непоколебима употреба на властта, с която разполагаме (и което автоматически кара хората да се страхуват от нас, а не да ни обичат), или да печелим

обичта на своите последователи чрез силата на своя положителен пример (тоест, да предизвикаме обич а не страх)? Той бърза да добави, че е най-добре, когато предизвикваме и двете чувства, като избираме кое от тях да използваме според обстоятелствата. Лидерите трябва да употребяват както моркова, така и тоягата. Те трябва да награждават хората, които са заслужили това, трябва и да наказват онези, които са се провалили.

В “Новото изкуство на лидера” Уилям А. Коен⁴ разгръща един доста прагматичен модел на лидерство, който се състои от ясно дефинирани правила за спазване от ръководителя на съответната система. Той гради този модел на основата на военния модел на лидерство и според него, ако лидерът се възползва от основните елементи на военния модел, ще може да ръководи във всякакви ситуации. Това е така, защото войната представлява най-голямото лидерско предизвикателство поради риска, несигурността, трудностите на обстановката, както и поради цената на успеха или неуспеха. Според автора смисълът на лидерството е прост – да мотивираш хората да работят, като използват максималните си възможности за постигането на целите или задачите, които са поставени. Ако човек иска да бъде лидер, може да се научи как да го направи по същия начин, по който учи и другите умения. Моделът на предложеното лидерство може да се обобщи в осем универсални закона на военното лидерство⁴:

4 Лъобон, Г., Психология на тълпата. С., 1995 г. (92)

- Бъдете винаги честни. Това е основата на цялото лидерство. Ако лидерът не е искрен, никога няма да получи пълното доверие на тези, които ръководи.
- Познавайте добре работата си.
- Изразявайте очакванията си.
- Показвайте повече желание. Ако лидерът не демонстрира достатъчно желание за работа, това ще важи и за останалите. Ако не е обвързан с нещо, останалите също няма да бъдат.
- Очаквайте положителни резултати.
- Грижете се за хората си. Ако един лидер се грижи за хората си, те също ще се грижат за него. Обратното обаче също е вярно.
- Поставяйте работата си на първо място. Мисията и хората винаги трябва да стоят над грижата ни за себе си.
- Бъдете най-отпред. Лидерът трябва да бъде винаги там, където ще може да вижда и да го виждат.

Военно лидерство в българската армия – кратка характеристика

Във връзка с изследвания проблем съществуват разработки в областта на психологията, основи на управлението, управление на организацията, организационното развитие, военното лидерство.

След Първата световна война в България наред с професионалната подготовка на своите подчинени пред

офицера се поставя задачата за тяхното духовно възпитание. През 20-те и 30-те години на ХХ век след приключване на дискусия за това, какви качества трябва да притежава българският офицер – да бъде тесен специалист във военното дело или офицер с широка обща култура се стига до извода, че той трябва да притежава следните качества: професионални, т.е. военна подготовка; нравствено-психологически и педагогически; физически и интелектуални. След първата половина на 30-те години в българската войска се налага понятието „водач“. След 1944 г. понятието „водач“ се заменя с „командир организатор и възпитател“, което изразява единството между професионални, нравствено-психологически и педагогически качества.

Борис Стоянов Дрангов офицер и военен педагог

В българската военна история като образец на авторитетен военен лидер се утвърждава полковник **Борис Дрангов** /1872-1917 г./. Неговият тип лидерство е събирателно понятие на най-добрите черти на командирския стил в мирно и военно време и се изразява в съвкупност от похвати и умения за работа с хората. Тази съвкупност от характеристики се изразява с т.нар. „Длъжности на началника“, които представят психологическия портрет на този тип лидер.

Основно задължение на този тип лидер е да служи на своята родина и на войниците си.⁵ Разкриват се начините за изграждане на офицера: да живее сред войнишкия строй; да изучава духа, нравите, добродетелите и слабостите на войнишката маса; да усвоява възвишената наука, която стои по-горе от всички други – науката за управление на войнишката маса. От командира се изисква още да ръководи чрез личен пример. Висшо задължение на командира е да се грижи за войника. Полковник Дрангов съветва офицерите си: „Сближи се с воина. Бъди му верен другар. Дели с него радост, скръб и тегла. Във всички бойни войски, във всички времена любовта, доверието, взаимната преданост на началника към войници и на войници към началници творяха безсмъртни дела“.[□] Командирът пази войника и се грижи за неговото оцеляване.

Военният лидер е задължен да

⁵ Джонев, С. Социална психология. том III, С., 1997 г. (177)

поддържа строга дисциплина, без да обезличава индивидуалността на воина. Особено остро възстава той срещу грубостта и унижаването на човешкото достойнство.

Промените в международната среда след 90-те години на ХХ век водят до преосмисляне на някои постановки, свързани с военното лидерство. В началото на 90-те години на миналия век на военното лидерство започва да се гледа като на процес на повлияване на другите, за да изпълнят задачите, като им се дава цел, посока и мотивация. Целта установява приоритети, обяснява важността и фокусира върху задачата. Посоката дава на военнорслужещите ориентация как да бъдат изпълнени задачите на основите на приоритетите, поставени от лидера. Мотивацията ги подтиква да бъдат инициативни, когато виждат нужда от действие. Тези промени в схващанията са свързани с разбирането, че армията трябва да се промени, като се превърне в обучаваща себе си и другите организация, което да съответства на промените в схващанията за водене на бойни действия и новите заплахи за сигурността като тероризма.

В края на 90-те години голяма популярност придобива разделянето на нивата на военното лидерство на три – пряко /младше/, организационно /старше/ и стратегическо.

1. Пряко /младше/ военно лидерство. То е свързано с директното изпълнение на конкретните задачи. В българската армия

най-ниското равнище включва: командир на отделение /разчет, екипаж/, на взвод, на рота и командир на батальон. Прякото лидерство се упражнява чрез лично влияние върху подчинените, фокусира се върху задачите и постигане на целите, въвеждане на процедури и диагностично решаване на проблеми.

2. Организационно /старше/ военно лидерство. Обхваща средните нива на управление в армията. За българската армия включва това са: полк, бригада, дивизия. Организационните лидери влияят индиректно чрез повече нива на подчинение на преките лидери. Техните отговорности са съсредоточени върху непряко улесняване на изпълнението на задачите чрез решения, процедури, разпределение на ресурсите и намаляване на несигурността.

3. Стратегическо военно лидерство. То формира организационната култура, разпределя ресурсите, дава стратегическата визия и подготвя подчинените си формирования и армията като цяло за нейните бъдещи задачи. Отговорност на стратегическите лидери е да интегрират организациите си в дългосрочна перспектива с външната среда.⁶

Поради динамичните изисквания на бързо променящата се среда командирът трябва да бъде не само специалист в областта си, а и личност с високи организаторски способности. Неговият

⁶ Вебер, М. Социология на господството. С., 1992 г.

образ може да се представи като единство на специалист, командир и лидер. Във всички поделения, подготвящи офицери за нуждите на българската армия, се усъвършенства системата за обучение, обогатява се опита, който офицерите придобиват след преминаване на различни курсове в армиите на НАТО.

Програмите по лидерска подготовка в Националния военен университет са разработени да подготвят курсантите за военни лидери преминавайки през няколко равнища:

Първото равнище подготвя обучаемите за членове на колективи, като ударението се поставя върху колективната дейност и възприемането на ценностите на институцията, на армията. Хоризонталното и вертикално общуване, постепенното овладяване на управлението на междуличностните конфликти са основните задачи на ниво индивид и отделение. Това става през първата и началото на втората година от обучението.

Второто равнище, в края на втората и началото на третата година, подготвя курсантите за лидери, които могат да прилагат на практика прякото лидерство "лице в лице" т. е. да могат да въвличат в изпълнение на задачи, да мотивират за постигане на по-добри резултати, да анализират обратната връзка и вземат бързи решения. Тук техническите умения за конкретните задачи имат голямо значение така както и комуникативните, без които лидерството не би се осъществило.

На третото равнище, края на третата и през четвъртата година, курсантите започват подготовка в областта на непрякото лидерство т.е. как самите те да работят с лидери. В обучението се създават по-сложни ситуации, в които курсантите поставят принципите на организацията над собствените си интереси. В практическата си дейност изграждат умение да делегират отговорност, да оценяват и да реагират на подадена информация, изобщо да развиват критично мислене. Всичко това се извършва с разбирането, че в центъра на цялата система е човекът с неговите проблеми.

Учебната програма по дисциплината "Лидерство"⁷ е съобразена с изискванията на военнообразователната система за непрекъснатост във военното образование в неговите основни модули: военен университет, система за следдипломна квалификация, военна академия. Курсантите изучават:

- основните психологически теории за личността;
- психологическите характеристики и типологията на воинската личност и особеностите на нейното развитие в армейски условия;
- въведение в теорията на лидерството и неговата природа;
- лидерството и формите на социално влияние върху него;
- социално-психологически климат и характеристика на човешките взаимоотношения в групата;
- техники за ефективно общуване и

⁷ Коен, Уилям А. "Новото изкуство на лидера", изд. "Класика и стил" ООД, София 2001 г., 71

особености на хоризонталното и вертикално общуване;

- групова интеграция и групова солидарност;
- особености на армейската среда и лидерските роли;
- работа в екип – обвързване на целите с личните интереси; мотивираност и висока комуникативност; чувство за принадлежност към екипа;
- характеристика на стрес-факторите като причина за възникване на психични разстройства; стресът – събитие, реакция, транзакция; симптоми на стреса /у мен и другите/; копинг-стратегии;
- кризистна ситуация, кризисна интервенция и ролята на лидера;
- обединяващата роля на лидера при преодоляване на различията /етнически, религиозни, социални/ между хората
- оценка на собствения стил; планиране и усъвършенстване на лидерското поведение.

В преподаването се използват различни форми на обучение: семинари, лабораторни и групови занятия, ситуационни и ролеви игри, решаване на тестове и казуси, разработване и защита на реферати, дискусии, обсъждане на препоръчани литературни източници, психотренинги и др.

В дисциплината „Лидерска подготовка“⁸ курсантите от НВУ „Васил

8 Учебна програма по „Лидерска подготовка“. НВУ „Васил Левски“, 2010

Левски“ изучават следните теми:

1. Ефективно лидерство в организациите
2. Конфликти
3. Професионален стрес
4. Боят и екстремалния стрес
5. Рисково поведение
6. Суицидно поведение

В дисциплината „Основи на управлението“⁹ също се набляга на придобиването на теоритични и практически знания за същността на лидерството и ръководството, мотивация на ръководителя, качества на лидера и ръководителя, стил на лидерство и ръководство, категорията власт и делегиране на властта.

В „Основи на управлението“ се изучава същността на управлението, еволюцията на управленската наука и практика и основните теории на мениджмънта. Тук се разглеждат въпроси, свързани с изясняване на организационната среда и изискванията за рационално поведение и ефективност на организацията и ръководителя. Изяснява се съдържателната страна на управлението чрез изучаване на основните функции. Изучава се: ролята на мениджъра в управленския процес, неговите знания, умения и стил на ръководство; принципите, подходите, методите и технологията на управление; същностната характеристика на управленското решение, етапността на процеса и методите за изработването му; същността и видовете организационно-управленски структури; мотивацията като предпоставка за подобро изпълнение;

управление на групите, на промяната и конфликтите, както и други категории за установяване закономерностите на управленските процеси в организациите (стопански, военни, политически, религиозни и други).

Можем да направим обобщението, че процесът на изграждане на лидерски качества у курсантите изисква балансирано и умело съчетаване на различни области на науката. Налице е междудисциплинарност, като са препрелетени науките: лидерство, военно лидерство, психология, военна психология и управление. Едновременно с това ефективност би могла да се постигне само, когато теоретичните знания се подкрепят с придобиването на практически умения каквито са различните форми на практическа лидерска подготовка използвани в НВУ „Васил Левски“ тренинги, лагери, стажуване, полеви занятия, практически учения.

Заклучение

В статията беше направен опит да се обоснове необходимостта от обучение на лидери в българската армия и се наблегне върху съвкупността от научни и теоретични знания и умения, придобити чрез умелата симбиоза на различни научни дисциплини. Няма съмнение, че ефективни резултати от подготовката по лидерство и лидерски умения на курсантите у нас, в частност в Националния военен университет „Васил Левски“ може да има само при наличие на взаимно допълване на знанията получавани

в различни научни области, комбинирани с практико-приложни елементи.

Същевременно бяха посочени някои основни постановки на автори изготвили концепциите за лидерството като - Густав Льобон, Московичи, Сава Джонев, Макс Вебер, Николо Макиавели, Уилям Коен, Борис Дрангов, К. Вътов, Ц. Семерджиев. За да подкрепим тези теоретични постановки представихме част от българския опит в обучение на лидери в българската армия под формата на кратки извадки от учебни програми и в момента работещи с необходимата резултативност и устойчивост в Националния военен университет.

ЛИТЕРАТУРА :

1. Вебер, М. Социология на господството. С., 1992
2. Вътов, К. Командирът-лидер-голямата цел при подготовката на бъдещите офицери В.Журнал1997.№3
3. Джонев, С. Социална психология. том III, С., 1997
4. Дрангов, Б. Избрани произведения. С., 1985
5. Коен, Уилям А. „Новото изкуство на лидера“, изд. „Класика и стил“ ООД, София 2001
6. Льобон, Г., Психология на тълпата. С., 1995
7. Макиавели, Н., „Принцът“
8. Семерджиев, Ц. Стратегически възглед на лидера в областта на отбраната и сигурността“ военен журнал №8, 2000
9. Извадки от учебна програма по „Лидерство“. НВУ „Васил Левски“, 2001
10. Извадки от учебна програма по „Основи на управлението“. НВУ „Васил Левски“, 2010
11. Извадки от учебна програма по „Лидерска подготовка“. НВУ „Васил Левски“, 2010